

KESAN PANDEMIK CORONAVIRUS DISEASE (COVID-19) TERHADAP ARKIB AWAM DI MALAYSIA: SUATU TINJAUAN AWAL

THE EFFECTS OF CORONAVIRUS PANDEMIC (COVID-19) ON PUBLIC ARCHIVES IN MALAYSIA: A PRELIMINARY REVIEW

Ahmad Azman Bin Mohamad Ramli¹
Noor Faraliza Binti Samsudin²
Kasmarini Binti Baharuddin³
Norhidayu Binti Md Yatim⁴
Nor Zaina Zaharah Binti Mohd Ariff⁵
Mohd Naim Bin Mohd Nasfi⁶

¹ Fakulti Pengurusan Maklumat, Universiti Teknologi MARA Negeri Sembilan, Kampus Rembau
Email: ahmadazman@uitm.edu.my

² Fakulti Pengurusan Maklumat, Universiti Teknologi MARA Negeri Sembilan, Kampus Rembau
Email: noorf053@uitm.edu.my

³ Fakulti Pengurusan Maklumat, Universiti Teknologi MARA Selangor, Kampus Puncak Perdana
Email: kas@uitm.edu.my

⁴ Fakulti Pengurusan Maklumat, Universiti Teknologi MARA Negeri Sembilan, Kampus Rembau
Email: norhidayu@uitm.edu.my

⁵ Fakulti Pengurusan Maklumat, Universiti Teknologi MARA Selangor, Kampus Puncak Perdana
Email: norzaina@uitm.edu.my

⁶ Fakulti Pengurusan Maklumat, Universiti Teknologi MARA Negeri Sembilan, Kampus Rembau
Email: naim932@uitm.edu.my

Article history

Received date : 15-4-2021

Revised date : 16-4-2021

Accepted date : 29-4-2021

Published date : 31-5-2021

To cite this document:

Mohamad Ramli, A. Z., Samsudin, N. F., Aharuddin, K., Md Yatim, N., Mohd Ariff, N. Z., & Mohd Nasfi, M. N. (2021). Kesan Pandemik Coronavirus Disease (Covid-19) Terhadap Arkib Awam Di Malaysia: Suatu Tinjauan Awal. *Journal of Islamic, Social, Economics and Development (JISED)*, 6 (37), 29 – 36.

Abstrak: Pandemik Covid-19 yang melanda dunia memberikan kesan kepada pelbagai aspek kehidupan manusia. Malaysia juga tidak terkecuali dengan fenomena ini. Sehubungan dengan itu, objektif kajian ini dijalankan ialah untuk membuat tinjauan awal bagi mengetahui apakah kesan pandemik tersebut kepada arkib awam di Malaysia. Diharap dengan mengetahui kesan tersebut, ia akan menjadikan masyarakat Malaysia amnya dan petugas-petugas yang dipertanggungjawap mengurus arkib awam khususnya lebih bersedia menghadapi sebarang ancaman pandemik penyakit yang boleh menganggu kelancaran usaha mengurus khazanah negara yang tidak ternilai ini. Bagi mencapai objektif kajian, penyelidik menggunakan pendekatan ulasan karya (literature review) untuk mendapatkan maklumat berkaitan topik kajian. Media rujukan seperti suratkhabar, buku, media sosial seperti facebook, laman sesawang dan sebagainya digunakan. Hasil kajian mendapati sememangnya terdapat kesan-kesan tertentu terhadap arkib awam di Malaysia akibat daripada berlakunya penularan pandemik ini di Malaysia. Kesan-kesan tersebut dibincangkan satu persatu dalam artikel

ini. Diharap juga kajian ini akan menjadi pemangkin untuk para penyelidik menjalankan kajian tentang topik ini dengan lebih terperinci atau mendalam lagi pada masa hadapan demi untuk membantu memastikan arkib awam dapat terus dipelihara dan digunakan untuk tatapan generasi kini dan akan datang.

Kata kunci: Pandemik, Covid-19, Arkib, Arkib Awam, Arkib Negara Malaysia.

Abstract: The Covid-19 pandemic that hit the world affected many aspects of human life. Malaysia is no exception to this phenomenon. In this regard, the objective of this study is to make a preliminary survey to find out what the impact of the pandemic on public archives in Malaysia. It is hoped that knowing the impact, it will make the Malaysian community in general and the staff responsible for managing public archives better prepared to face any pandemic disease that could disrupt the smooth management of this invaluable national treasure. To achieve the objectives of the study, researchers use a literature review approach to obtain information related to the topic of study. Reference media such as newspapers, books, social media such as Facebook, websites and so on are used. The results of the study found that there are certain effects on public archives in Malaysia because of the spread of this pandemic in Malaysia. These effects are discussed one by one in this article. It is hoped that this study will be a catalyst for researchers to conduct research on this topic in more detail or depth in the future to help ensure that public archives can continue to be preserved and used for the current and future generation.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Archives, Public Archives, National Archives of Malaysia.

Pengenalan

Pandemik Covid-19 mula dikesan berlaku di dunia pada tarikh pertengahan bulan Disember 2019 di bandar raya Wuhan, Hubei, China dan telah diiktiraf sebagai pandemik oleh Pertubuhan Kesihatan Sedunia (WHO) pada tarikh 11 Mac 2020. Ammituh dan Borhan Abdullah (2020) melaporkan sehingga 21 Disember 2020, WHO telah melaporkan bahawa 75.7 juta penduduk dunia telah dijangkiti virus Covid-19 manakala kematian akibat virus tersebut telah mencerekah 1.69 juta kematian. Penularan pandemik Covid-19 di Malaysia pula bermula seawal 25 Januari 2020 selepas pelancong daripada China yang memasuki Malaysia daripada Singapura disahkan menghidap wabak itu. Sehingga tarikh 14 Mac 2021, pandemik ini telah menjangkiti seramai 330042 orang di Malaysia dan jumlah kematian ialah seramai 1225 orang. Azrina (2021) menyatakan ketika ini, jangkitan Covid-19 terus berlaku di kebanyakan negara di dunia dan belum menunjukkan tanda untuk reda atau terkawal.

Sesungguhnya pandemik ini telah memberi kesan kepada pelbagai aspek kehidupan manusia dan tidak hanya terbatas kepada aspek kesihatan manusia sahaja. Contohnya Rosde Ammituh dan Borhan Abdullah (2020) menyatakan kehadiran Covid-19 merupakan ancaman besar kepada dunia kerana ia tidak hanya memberi kesan buruk kepada kesihatan penduduk dunia sebaliknya keadaan ekonomi suatu negara. Taufiq Yap Yun Hin (2020) pula menyatakan pandemik COVID-19 mendatangkan kesan langsung kepada ekosistem perniagaan domestik seperti industri makanan dan minuman, industri pembinaan dan pembuatan, industri pelancongan, serta industri pertanian, pembinaan dan perkhidmatan. Ini sekaligus mengakibatkan ramai kehilangan pekerjaan. Taufiq Yap Yun Hin (2020) juga melaporkan terdapatnya kesan positif akibat daripada penularan pandemik ini. Contohnya ia melaporkan

data yang direkodkan oleh Kementerian Ekologi dan Alam Sekitar China antara Januari dan Mac lalu mendapati adanya peningkatan sebanyak 84.5 peratus hari dengan kualiti udara yang baik di 337 buah bandar raya di negara itu. Data satelit yang diambil oleh Pentadbiran Aeronautik dan Angkasa Kebangsaan Amerika Syarikat menunjukkan penurunan nitrogen dioksida di China.

Sehubungan dengan itu, objektif kajian ini dijalankan ialah untuk membuat tinjauan awal untuk mengetahui apakah pula kesan pandemik ini kepada arkib awam di Malaysia. Fokus kajian ialah terhadap arkib awam yang sedang diurus oleh Arkib Negara Malaysia. Institusi ini dipilih kerana ia adalah merupakan institusi tunggal di Malaysia yang diberi mandat oleh Akta Arkib Negara 2003 (Akta 629) untuk mengurus arkib awam di Malaysia. Diharap dengan mengetahui kesan tersebut, ia akan menjadikan masyarakat Malaysia amnya dan petugas-petugas atau pegawai-pegawai arkib yang dipertanggungjawap mengurus arkib awam khususnya lebih bersedia menghadapi sebarang ancaman pandemik penyakit yang mungkin boleh mengganggu kelancaran usaha mengurus khazanah negara yang tidak ternilai ini. Diharap juga kajian ini akan menjadi pemangkin atau pendorong untuk para penyelidik menjalankan kajian tentang topik ini dengan lebih terperinci atau mendalam lagi pada masa hadapan.

Definisi Istilah

Bagi membolehkan pembaca mendapatkan lebih pemahaman berkaitan topik ini, elok terlebih dahulu artikel ini menakrifkan empat istilah penting yang digunakan dalam kertas ini. Istilah-istilah tersebut ialah rekod, rekod awam, arkib dan arkib awam. Akta Arkib Negara 2003 (Akta 629) menyatakan “rekod” ialah bahan dalam bentuk bertulis atau bentuk lain yang menyatakan fakta atau peristiwa atau selainnya merakamkan maklumat dan termasuklah kertas, dokumen, daftar, bahan bercetak, buku, peta, pelan, lukisan, gambar foto, mikrofilem, filem sinematografi, rakaman bunyi, rekod yang dihasilkan secara elektronik tanpa mengira bentuk atau ciri-ciri fizikal dan apa-apa salinannya. Akta Arkib Negara 2003 (Akta 629) menakrifkan “rekod awam” ialah rekod yang diterima secara rasmi atau yang dikeluarkan oleh mana-mana pejabat awam bagi perjalanan hal ehwalnya atau oleh mana-mana pekhidmat awam atau pekerja pejabat awam dalam perjalanan tugas rasminya dan termasuk rekod mana-mana perusahaan kerajaan dan juga termasuk segala rekod yang pada permulaan kuat kuasa Akta ini, adalah dalam jagaan atau di bawah kawalan Arkib Negara Malaysia yang ditubuhkan di bawah Akta Arkib Negara 1966. Akta Arkib Negara 2003 (Akta 629) menakrifkan “arkib” bermaksud rekod yang dipelihara bagi nilai kebangsaan atau sejarahnya yang kekal dan lama bertahan atau kedua-duanya. Akta Arkib Negara 2003 (Akta 629) menyatakan “arkib awam” bermaksud rekod awam yang ditetapkan oleh Ketua Pengarah Arkib Negara Malaysia sebagai mempunyai nilai kebangsaan atau sejarah yang kekal dan lama bertahan atau kedua-duanya dan yang telah dipindahkan ke Arkib Negara Malaysia atau mana-mana tempat lain yang diarahkan oleh Ketua Pengarah Arkib Negara Malaysia dari semasa ke semasa. Akta berkenaan juga menakrifkan arkib awam sebagai mana-mana rekod persendirian atau bahan lain yang ditetapkan oleh Ketua Pengarah Arkib Negara Malaysia sebagai mempunyai nilai kebangsaan atau sejarah yang kekal dan lama bertahan atau kedua-duanya diperolehi bagi Arkib Negara Malaysia oleh Ketua Pengarah Arkib Negara Malaysia.

Kaedah Kajian

Bagi mencapai objektif kajian, kajian ini menggunakan pendekatan kualitatif iaitu melakukan ulasan karya (*literature review*) terhadap sumber rujukan bagi mendapatkan maklumat sekunder berkaitan topik kajian. Sekaran dan Bougie (2010) mentakrifkan ulasan karya sebagai

“a step-by-step process that involves the identification of published and unpublished work from secondary sources on the topic of interest, the evaluation of this work in relation to the problem, and the documentation of this work.” Kertas ini memilih kaedah ini disebabkan oleh sumbangannya kepada pencapaian objektif kertas ini. Contohnya Zainuddin (2013) yang menyatakan *“literature search will help the researcher to focus on the research problem based on certain aspects found to be important in the published studies.”* Kor & Teoh (2009) pula menyatakan *“literature review convinces readers about the significance of a study.”* Bahan rujukan seperti suratkhabar, buku, media sosial seperti *facebook*, laman sesawang dan sebagainya digunakan bagi mendapatkan maklumat sekunder tersebut.

Dapatan Kajian

Hasil kajian terhadap maklumat sekunder yang diperolehi daripada sumber rujukan mendapati sememangnya terdapat kesan-kesan tertentu yang berlaku kepada arkib awam akibat daripada berlakunya pandemik penyakit ini di Malaysia. Dipercayai kesan-kesan tersebut adalah banyak. Bagaimanapun, untuk kajian awalan ini, kesan-kesan yang akan dibincangkan ialah seperti yang berikut;

(1) Penutupan Dewan Penyelidikan dan Memorial di Arkib Negara Malaysia

Sebagai salah satu usaha untuk mengekang penularan pandemik Covid-19, pada tarikh 16 Mac 2020, pada pukul 10 malam waktu Malaysia, Perdana Menteri Malaysia, Tan Sri Muhyiddin Yassin memberi ucapan secara langsung di televisyen dan secara rasmi mengisyiharkan Perintah Kawalan Pergerakan (PKP) yang pertama di seluruh Malaysia di bawah Akta Pencegahan dan Pengawalan Penyakit Berjangkit 1988 dan Akta Polis 1967. Muhyiddin Yassin (2020) menyatakan di bawah perintah ini, rakyat Malaysia adalah dilarang membuat pergerakan dan perhimpunan ramai di seluruh negara, termasuk aktiviti keagamaan, sukan, sosial dan budaya. Premis-premis kerajaan dan swasta termasuk institusi pendidikan juga diarahkan ditutup sepanjang tempoh PKP ini. Sekatan menyeluruh juga dikenakan terhadap semua perjalanan rakyat Malaysia ke luar negara. Bagi yang baru pulang dari luar negara, mereka dikehendaki menjalani pemeriksaan kesihatan dan melakukan kuarantin secara sukarela (*self-quarantine*) selama 14 hari. Kemasukan pelancong asing juga disekat.

Terkesan dengan perintah ini, Arkib Negara Malaysia segera mengeluarkan notis makluman (seperti di Gambar rajah 1) kepada awam yang menyatakan seluruh dewan penyelidikan, memorial-memorial serta lain-lain premis kemudahan penyelidikan di bawah pentadbiran organisasi itu ditutup sementara bermula pada tarikh 16 Mac 2021. Penutupan premis kemudahan penyelidikan ini berterusan sehingga ianya dibuka semula pada tarikh 15 Jun 2020. Bagaimanapun pada tarikh 14 Oktober 2020, premis kemudahan penyelidikan ini ditutup sekali lagi sehingga dibuka semula pada tarikh 10 Mac 2021 sehingga kini. Sesungguhnya sepanjang tempoh penutupan ini, situasi ini telah menyebabkan para penyelidik tidak dapat mengakses secara terus bahan-bahan arkib awam fizikal yang disimpan di organisasi tersebut. Alternatif yang wujud kepada para penyelidik ketika tempoh penutupan ini ialah dengan menggunakan sistem *Online Finding Aid (OFA)*. Melalui sistem ini, penyelidik dapat mengakses bahan-bahan arkib digital daripada rumah atau lokasi lain dengan melayari *OFA* di laman sesawang Arkib Negara Malaysia. Institusi ini telah mempromosi aktiviti ini kepada para penyelidik dengan menggunakan infografik-infografik dan diedarkan melalui laman sesawang, *facebook* dan media sosial yang lain.

Gambar rajah 1: Notis Penutupan Dewan Penyelidikan di Arkib Negara pada Tarikh 16 Mac 2020

Tindakan penutupan kemudahan penyelidikan seperti yang dilakukan oleh Arkib Negara ini juga diamalkan oleh lain-lain institusi arkib di dunia. Contohnya, Arkib Negara dan Pentadbiran Rekod Amerika Syarikat (NARA) telah membuat tindakan yang sama kesan daripada penularan Covid-19 di negara tersebut. Arkib Negara dan Pentadbiran Rekod Amerika Syarikat (2021) menyatakan “*as a public health precaution, due to COVID-19, the following changes are in effect. All National Archives research rooms nationwide, including those at Presidential Libraries, are closed to the public until further notice.*” Arkib Negara United Kingdom (2021) menyatakan “*the National Archives’ reading room services are currently suspended. Many of our staff are working from home and still providing a service and point of contact for the archive sector.*”

(2) Perolehan Rekod Awam dan Rekod Persendirian Berkaitan Covid-19

Arkib Negara Malaysia sememangnya menyedari pentingnya penyimpanan rekod-rekod awam dan persendirian yang menyimpan maklumat berkaitan kejadian pandemik Covid-19 di Malaysia. Sehubungan dengan itu, bermula pada tarikh 2 Mei 2020, melalui saluran media sosial seperti *Facebook* rasmi, institusi ini telah membuat hebahan awam dengan menggunakan poster infografik (seperti di Gambar rajah 2) bagi mempelawa agensi kerajaan, institusi bukan kerajaan serta individu di Malaysia menyerahkan rekod-rekod berkaitan pandemik milik mereka untuk disimpan dan dipelihara di Arkib Negara Malaysia. Rekod-rekod tersebut boleh terdiri daripada pelbagai format seperti fail, gambar, infografik, catatan pengalaman, penulisan ilmiah, audiovisual dan sebagainya.

Gambar rajah 2: Poster Infografik Perolehan Rekod Berkaitan Covid-19

Institusi-institusi di luar negara juga melakukan tindakan yang serupa seperti mana yang dilakukan oleh Arkib Negara Malaysia. Contohnya Athabasca University (2021) menyatakan adalah digalakkan para pelajar, kakitangan dan alumni universiti berkenaan berkongsi pengalaman masing-masing tentang bagaimana pandemik Covid-19 telah memberikan kesan kepada kehidupan. Sehubungan dengan itu, dokumen-dokumen yang menyimpan pengalaman itu adalah digalakkan untuk disimpan di bahagian atau unit arkib universiti tersebut. Sesungguhnya usaha sebegini dijangka boleh menyumbang kepada penambahan koleksi bahan arkib awam di institusi arkib bagi digunakan sebagai rujukan generasi kini dan akan datang.

(3) Pameran Secara Maya Bahan Arkib Digital yang Berkaitan Penyakit Berjangkit di Malaysia

Pandemik Covid-19 telah menyebabkan pergerakan rakyat Malaysia menjadi terbatas. Kerajaan Malaysia mengenakan sekatan-sekatan pergerakan seperti sekatan merentas daerah dan merentas negeri. Premis-premis organisasi samada kerajaan maupun swasta juga terpaksa ditutup untuk sesuatu tempoh tertentu. Arkib Negara Malaysia telah terkesan dengan situasi ini di mana para pengunjung atau penyelidik tidak dapat mengunjungi premis-premis penyelidikan yang terdapat di Arkib Negara Malaysia di seluruh Malaysia untuk merujuk bahan arkib awam.

Menyedari fenomena ini, Arkib Negara Malaysia telah menyediakan alternatif dengan mengadakan pameran maya terhadap bahan-bahan arkib awam digital yang tersimpan di Arkib Negara Malaysia. Contohnya, bermula pada tarikh 1 Jun 2020, Arkib Negara Malaysia telah mengadakan pameran secara maya dokumen-dokumen digital bahan arkib awam yang mengandungi maklumat berkaitan sejarah penyakit berjangkit yang pernah dan sedang melanda Malaysia. Pameran tersebut boleh diakses oleh orang awam melalui *facebook* rasmi Arkib Negara Malaysia. Pelbagai format dokumen digital bahan arkib awam yang dipamerkan seperti surat, poster, keratan akhbar, minit mesyuarat, buku, bahan audiovisual dan sebagainya. Usaha sebegini seharusnya dipuji kerana ia boleh menyedarkan masyarakat Malaysia tentang kepentingan pemeliharaan dan penggunaan bahan arkib sebagai sumber rujukan sejarah negara. Poster infografik untuk mempromosi pameran ini adalah seperti di Gambar rajah 3 di bawah.

Gambar rajah 3: Poster Infografik Pameran Maya

(4) Memperkenalkan Prosedur Operasi Standard (SOP) Lawatan Pengunjung ke Dewan Penyelidikan dan Memorial

Penularan Covid-19 di Malaysia telah memaksa Arkib Negara Malaysia mengetatkan lagi prosedur penggunaan kemudahan penyelidikan di Arkib Negara Malaysia. Terdapat prosedur-prosedur baharu yang perlu dipatuhi oleh para pengunjung atau penyelidik. Tujuannya ialah untuk membendung penularan pandemik ini di kalangan pengunjung atau penyelidik serta petugas-petugas di Arkib Negara Malaysia. Contohnya, melalui dokumen SOP yang dikeluarkan oleh Ketua Pengarah Arkib Negara Malaysia pada tarikh 9 Mac 2021, para pengunjung atau penyelidik tidak dibenarkan berkunjung ke kemudahan yang disediakan oleh Arkib Negara Malaysia secara berkumpulan. Pengunjung perlu sentiasa memakai topeng muka, mengimbas kod QR MySejahtera dan membuat penyaringan suhu badan. Pengunjung yang mempunyai suhu badan melebihi 37.5°C atau mempunyai gejala batuk, selesema dan sukar bernafas adalah dilarang memasuki kemudahan-kemudahan penyelidikan yang disediakan oleh Arkib Negara Malaysia. Jumlah maksimum pengunjung adalah dihadkan kepada 20 orang sahaja pada sesuatu hari. Pengunjung juga perlu membuat janji temu melalui telefon sekurang-kurangnya sehari sebelum hadir menggunakan kemudahan di Arkib Negara Malaysia. Sekiranya mereka ingin merujuk bahan arkib, mereka perlu membuat tempahan melalui sistem *Online Finding Aid (OFA)* sekurang-kurangnya tiga hari sebelum hadir ke dewan penyelidikan.

Institusi Arkib luar negara juga telah mewujudkan SOP tersendiri kepada para pengunjung dalam usaha mencegah Covid-19 ini daripada menular. Contohnya, dalam sesawang Arkib Negara Australia, terdapat kenyataan yang berbunyi “*as a COVID-19 health and safety measure, the number of researchers allowed in the research centre at once is capped. No time limits apply, but researchers will be asked to leave the research centre from 1:00 to 1:30 pm while we perform additional cleaning. You need to request records in advance and book a time to visit. Please complete an advance request for records online and we will contact you to confirm your research centre booking.*”

Penutup

Berdasarkan perbincangan seperti di atas, jelas didapati terdapatnya kesan-kesan tertentu terhadap arkib awam yang tersimpan di Malaysia akibat daripada penularan pandemik Covid-19 di Malaysia. Artikel ini telah membincangkan sebahagian daripadanya. Walaupun kajian ini berbentuk tinjauan awalan, diharap penemuan ringkasnya dapat dijadikan pendorong atau

pemangkin untuk para penyelidik meneroka dengan lebih mendalam lagi tentang topik kajian ini dan seterusnya menghasilkan penemuan yang lebih menyeluruh dan lebih tepat. Contohnya, diharapkan kajian yang akan datang dapat menyelidik dengan menggunakan kaedah statistik yang lebih terperinci tentang apakah kesan pandemik ini terhadap perasaan petugas-petugas di Arkib Negara Malaysia seperti tahap motivasi dan tahap keceriaan mereka di tempat kerja.

Rujukan

- Ammituh, R., & Abdullah, B. (2020, April 25). *Kesan pandemik COVID-19 terhadap sumber pendapatan isi rumah: Kajian kes Semporna Sabah*. https://oer.ums.edu.my/bitstream/handle/oer_source_files/1293
- Arkib Negara dan Pentadbiran Rekod Amerika Syarikat. (2021, March, 8). *Coronavirus*. <https://www.archives.gov/coronavirus>
- Arkib Negara United Kingdom. (2021, February, 23). *Reading room services suspended until further notice*. <https://www.nationalarchives.gov.uk/about/news/coronavirus-update/>
- Arkib Negara Malaysia. (2003). *Akta Arkib Negara 2003 (Akta 629)*. Percetakan Nasional Malaysia Berhad.
- Athabasca University. (2021, March 16). *COVID-19 memory archive project*. <http://archives.athabascau.ca/covid-19-memory-project/index.php>
- Awang, Z. (2013). *Research methodology and data analysis* (2nd ed.). UiTM Press.
- Hin, T. Y. Y. (2020, May, 18). *Kesan COVID-19 kepada manusia dan alam*. <https://www.bernama.com/bm/tintaminda/news.php?id=1842582>
- Kee, K. L., & Hoon, T.S. (2009). *Conceptual framework and to journal writing*. McGraw-Hill (Malaysia) Sdn. Bhd.
- Sekaran, U., & Bougie, R. (2010). *Research methods for business: A skill building approach* (5th ed.). Wiley.
- Sobian, A. (2021). Pandemik Covid-19 dan pengabaian manusia terhadap alam sekitar: Ulasan Islami. *Jurnal Dunia Pengurusan*, 3(1), 58-70.
- Yassin, M. (2020, March 16). *Perutusan Khas YAB Perdana Menteri mengenai COVID-19 – 16 Mac 2020*. <https://www.pmo.gov.my/ms/2020/03/perutusan-khas-yab-perdana-menteri-mengenai-covid-19-16-mac-2020-2/>